

*В. В. Коврегін,
перший проректор Національного університету цивільного захисту України,
к. тен. н., доц., м. Харків*

ОБҐРУНТУВАННЯ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ВНЗ І ПОКАЗНИКІВ ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

*V. V. Kovregin,
The first vice-rector, National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv,
PhD, Associate professor*

JUSTIFICATION OF TYPOLOGY OF THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND INDICATORS OF ITS FINANCIAL SECURITY

Науково доведено співвідношення і діалектична єдність категорій якість освіти й економічна безпека вищих навчальних закладів. Серед цих закладів виділено 5 груп, основними серед яких є загальнодержавні і регіональні ВНЗ. Систематизовано показники економічної безпеки ВНЗ. Визначено складові циклу управління сферою освіти в Україні, а також такі елементи якості освіти, як якість освітнього процесу, якість підготовки студентів, якість освітньої послуги і якість (стан) економіки освіти як в цілому країни, регіону, так і окремо взятого навчального закладу. Обґрунтовано, що проблеми якості освіти вимагають регулярного моніторингу, оскільки обумовлені вимогами сучасного ринку і зростанням конкуренції між ВНЗ в боротьбі за студента.

The relation and dialectical unity of such categories as quality of education and economic security of higher education institutions are scientifically proven in the paper. Among such institutions the following five groups are distinguished first of all: state (i.e., all-Ukrainian) and regional. It was systematised the indicators of financial security of higher education institutions. The main components of the management cycle of education sector in Ukraine and such elements of quality of education as quality of the educational process, quality of students training, quality of educational services and quality (state) of education economics in whole country, region, or a single educational institution are determined. Current study proves that the education quality issues need regular state and public monitoring, as they are caused by the requirements of today's market and by increasing competition for students between higher education institutions.

Ключові слова: *система управління, ВНЗ, економічна безпека, джерела фінансування, показники оцінювання, типологізація.*

Key words: *system of control, higher educational institution, economic security, sources of funding, indicators of assessment, typology.*

Постановка проблеми. За минулі роки система освіти намагалася підлаштуватися під вимоги, тих трансформаційних процесів, що відбуваються в українській державі та світі. Цей процес, насамперед, ґрунтувався на зміні кількості спеціальностей і спеціалізацій. Якість інтелектуальної праці за останнє

десятиліття стала різко мінятися, відповідно змінилася і вимоги до неї. На нашу думку, сучасний розвиток системи української освіти вимагає введення більш ширшої типології ВНЗ і показників їх економічної безпеки, що дозволяє сконцентрувати увагу на змінах, що відбуваються як в економіці країни, так і у світовій системі освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельну основу нашого дослідження склали теоретичні та методологічні принципи організації, державного управління, прогнозування й економіки освіти, що розкриваються в роботах відомих вчених: В. Андрущенко, Л. Балабанової, С. Домбровської, М. Клименка, П. Надолішнього, Л. Приходченко, І. Романова, В. Садкового, В. Сиченка та ін. У наявних, проте, ринкових умовах, досліджуючи сутність і зміст державного управління в освітній сфері, слід застосовувати комплексний підхід до визначення типів ВНЗ, показників їх економічної безпеки ВНЗ як соціально-економічних систем.

Отже, метою статті є визначення й обґрунтування типізації ВНЗ, показників їх фінансово-економічної безпеки і загроз ній у цьому контексті.

Виклад основного матеріалу. Типологія ВНЗ повинна своєю головною метою ставити універсалізацію оцінки якості освіти незалежно від регіональної приналежності і статусу ВНЗ. На наше переконання, така типологізація вищих навчальних закладів має виходити з того, що кожен ВНЗ одночасно працює мінімум у трьох напрямках, а саме:

- формує меметичні структури у студентів. Цей процес будується на використанні едукологічних систем;

- модернізує дослідницький потенціал студентів за рахунок залучення його до вивчення тих або інших об'єктів. Цей процес будуватися на використанні, так званих, дослідницьких систем;

- створює можливість впливати на довкілля, змінюючи його доцільним чином. Цей процес будується на інноваційних системах.

Така триєдність дозволяє на більш високому рівні розглянути діяльність ВНЗ із позицій якості освіти і її впливу на економічну безпеку установи. Проте кожна із запропонованих трьох систем вимагає для практичного використання деталізації. Останнім часом стали все більше створюватися дослідницькі ВНЗ, пріоритетним для яких є науково-дослідні розробки.

Таким чином, необхідно говорити про типологію ВНЗ на загальнодержавні та регіональні, в яких потрібно враховувати едукологічні, дослідницькі й інноваційні проблеми (табл. 1).

Таблиця 1. Типологізація ВНЗ

№ з/п	Тип ВНЗ	Вид ВНЗ
1	Едукологічні ВНЗ -	1. Лекційно-семінарський. 2. Презентаційно-логічний. 3. Електронно-декомпозиційний. 4. Персонологічно-безперервний. 5. Креативно-евристичний.
2	Дослідницький ВНЗ	1. Спонтанно-кваліфікаційний. 2. Аналітико-фіксуєчий. 3. Прогностично-трендовий. 4. Фундаментально-пошуковий. 5. Системно формуючий.
3	Інноваційний ВНЗ	1. Що відстає. 2. Унісонний. 3. Що наздоганяє. 4. Що прогресує. 5. Що випереджає.

Джерело: складено на підставі [2-3]

Кожна проблема може вирішуватися на різних рівнях. Едукологічна проблема передбачає її дозвіл на таких рівнях:

- лекційно-семінарський;
- презентаційно-логічний;
- електронно-декомпозиційний;
- персонологічно-безперервний;
- креативно-евристичний.

1. Лекційно-семінарська едукологічна система з розрізненими засобами для написання (починаючи від глиняних табличок до ноутбуків) існує декілька тисячоліть. Ця система застаріла і зараз інтенсивно замінюється на презентаційно-логічну.

2. Презентаційно-логічна система припускає, що студентам видається визначена інформація, як правило, оформлена в структурно-логічні схеми, при чому при презентації йде демонстрація побудови

логічних схем. Електронні підручники дозволяють побудувати процес навчання на якісно новому рівні, зокрема здійснювати тестування якості освоєння матеріалу з фіксацією тимчасових проблем.

3. Персонологічно-безперервна едукологічна система дозволяє врахувати протягом усього освоєння знань специфіку особи. При цьому комп'ютерна система підлаштовується під того, хто навчається, наприклад, до рівня його брехливості.

4. Креативно-евристична едукологічна система припускає, що особа потрапляє в поле розвитку своїх творчих можливостей. Особи розділяються за творчими можливостями на креативних і евристичних. Евристичні особи створюють інтелектуальний продукт самостійно наодинці, автономно. Креативні особи створюють інтелектуальний продукт в груповому діалозі, а як тільки залишаються одні – творчий процес припиняється.

Будь-яка соціально-економічна система і природно ВНЗ у процесі життєдіяльності зазнають ряд змін, які при неправильному менеджменті можуть бути кризовими і катастрофічними. В організації зазвичай налічують п'ять періодів, які пов'язані з глибокими змінами.

Якщо розглядати цю проблему в галузевому масштабі, тобто не для окремої організації, а для всієї сукупності організацій, то перехід від одного стану до іншого може бути також пов'язаний із загальногалузевими проблемами.

Глибокі перетворення відбуваються в сучасній системі освіти. Нині кожен ВНЗ повинен займатися дослідницькими і пошуковими роботами, тому доцільно виділяти 5 різновидів таких ВНЗ:

- спонтанно-кваліфікаційні;
- аналітико-фіксуючі;
- прогнозично-трендові;
- фундаментально-дослідницькі;
- системно формуючі.

Спонтанно-кваліфікаційний і дослідницький ВНЗ – це пошукові ВНЗ, які формуються на принципах випадкового пошуку тих тем, які піддаються дослідженню студентами при підготовці ними рефератів, контрольних робіт, випускних кваліфікаційних робіт. Такий підхід до формування пошуково-дослідницьких робіт застарілий і нині вимагає глибокого перетворення. На жаль, більшість ВНЗ в Україні формують свою діяльність на принципах спонтанно-кваліфікаційного дослідницько-пошукового ВНЗ. Причому основна маса досліджень проводиться у момент написання випускних кваліфікаційних робіт.

Останнім часом широкого поширення стали набувати ВНЗ, які можна назвати аналітико-фіксуючими, які постійно спостерігають (відслідковують) за станом розвитку освіти й науки у світі з метою виокремлення корисної інформації щодо тих чи тих проєктів, грантів тощо. У цьому випадку вибір тем для подальшого навчання студентів і проведення науково-дослідних робіт у ВНЗ здійснюється виходячи не з попередніх аналітичних розробок, а з урахуванням новітніх тенденцій, але ще не розробляються відповідні прогнози безпеки ВНЗ мінімум на 1 рік. У цьому випадку спостерігається поступовий перехід від принципу універсалізму до забезпечення раціональності. Власне, аналітико-фіксуючий дослідницько-пошуковий ВНЗ є перехідною формою ВНЗ до більш досконалішої, яка передбачає впровадження принципів раціональності й інноваційності. Питання ставиться не тільки у здійсненні прогнозних оцінок, а й чіткому визначенні заходів щодо досягнення поставлених цілей. Такі ВНЗ є прогнозично-трендовими. Методичне забезпечення в цьому випадку створюється на базі заздалегідь розроблених прогнозів. Частина прогнозів пов'язана з екстраполяцією статистичних залежностей (трендів) з урахуванням ступеня інерційності досліджуваного об'єкту.

Прогнозування за тенденціями, що можуть з'явитися, дозволяє принципово по-іншому розглядати діяльність ВНЗ.

Фундаментально-дослідницький та пошуково-дослідницький ВНЗ покликані займатися ґрунтовним і масштабним вивченням наукових проблем, їх може бути ціла номенклатура. Так, для ВНЗ, що готують менеджерів з екологічною спрямованістю, фундаментальними проблемами можуть бути визнані такі: людина, як космо-планетарне явище; екологізація системи вищої освіти з виділенням блоку наук про ризики і безпеку; зміна статусу людини у сучасному світі і перетворення людства на нове біологічне царство.

ВНЗ такої спрямованості повинні взаємодіяти з академічними кругами і проводити дослідження, як на базі державного та місцевого бюджетів, так і власних витрат. Наразі не існує методик щодо виявлення значущості фундаментальних розробок, що проводяться і який обсяг засобів ВНЗ повинен виділяти на їх проведення.

Дослідницько-пошуковий ВНЗ, який має системну природу, призначений для об'єднання навчальних закладів різної спрямованості з розробкою спеціальних цільових програм. Перш ніж об'єднувати різні за напрямками діяльності ВНЗ, необхідно це ретельно підготувати всередині кожної установи, яка буде об'єднуватися з іншою установою. У зв'язку з цим виникає проблема міжкафедральних зв'язків, яка нині вирішується украй слабо. Наприклад, відсутні випускні кваліфікаційні роботи, які розробляються на різних кафедрах спільно.

Передусім, необхідно говорити про рівень включеності людини в систему освіти як головної дійової особи. Виділяють такі чинники, що впливають на рівень включеності людини в систему освіти: 1) інтелектуалізація праці; 2) розуміння й облік цінності людського капіталу; 3) розвиток економіки знань;

4) зміна чисельності населення, пов'язана з певними об'єктивними процесами; 5) збільшення рівня освіти людини (збільшення кількості років і витрат на навчання).

Викладене дозволяє побудувати схему взаємовпливу інноваційної економіки на систему освіти, з якої витікає, що інноваційною системою освіти можна назвати таке об'єднання освітніх установ, в якому домінуючий вплив чинять інноваційні освітні установи.

З цього поняття виникає необхідність у визначенні інноваційної освітньої установи. На основі зробленого аналізу концептуальних підходів до класифікації ВНЗ [1-4], нами пропонується 5-ти рівнева система категоризації вищих навчальних закладів України на основі їх ступеня адаптації до зовнішніх умов, і наявності процесу самонавчання та самоорганізації. Запропоновані показники опису складних систем можуть служити базою, з одного боку, для оцінки інноваційного потенціалу й стану інноваційної мобільності освітньої установи, а з другого – до оцінювання стану забезпеченості економічної безпеки. Запропонована категоризація володіє більшою мірою можливостей формалізацій, ніж інші, й дозволяє на якісно вищому рівні створювати науково-методичне забезпечення щодо виявлення рівня інноваційності освітньої установи.

Уважаємо, що *перша категорія освітніх установ*, має у край низький рівень інноваційної культури. Ні адміністрація, ні педагогічний колектив не схильні до адаптації до зовнішнього середовища, і вкрай складно навчаються новому досвіду. Персонал такої організації консервативний, опирається будь-яким нововведенням.

Друга категорія освітніх установ, має також недостатній рівень інноваційної культури. Проте, у порівнянні з установою першого типу, із запізненням усе ж включається в інноваційні процеси. З цією типологізацією перекликається класифікація, запропонована К. Роджерсом [4], у якій побудовані ідеальні типи «суб'єктів – реалізаторів» нововведень.

Третю категорію освітніх установ формують ВНЗ з адекватною реакцією на зміни зовнішнього середовища (аналогічні погляди можна знайти в К. Ангеловського [1]). У цьому ВНЗ має місце таке процентне співвідношення «суб'єктів – реалізаторів» нововведень:

- новатори, що вважають, що нове добре вже тому, що воно нове – 6,69 %;
- першопрохідці, які вважають, що нововведення треба впроваджувати як тільки вони з'являються в педагогічній дійсності – 44,74%;
- помірні скептики, які не прагнуть бути першими, але і не хочуть виявитися останніми і приступають до освоєння «нового» тільки після довгих власних роздумів, оцінювань – 17,78%;
- останні або ті, які найбільше сумніваються, невірячи у нове до останнього, поки громадська думка переважно більшої частини працівників ВНЗ позитивно не сприйме нововведення – 22,75% – 30,78%.

Четверта категорія освітніх установ відноситься до типу з частково попереджуючою реакцією на зміни зовнішнього середовища на певному етапі розвитку внутрішнього середовища ВНЗ. Це вже якісно інший підхід до інноваційних процесів як і в управлінні освітньою установою, так і в організації навчального процесу. Формування педагогічних технологій у цьому випадку зважає на специфіку особи студента.

Четверта категорія освітніх установ вбирає в себе організації, що виявляють авангард інновацій для всієї системи освіти. Як приклад, можна привести знаменитий досвід А. Макаренка, який побудував у колонії освітню установу саме такого типу. На жаль, в умовах радянської тоталітарної системи цей інноваційний навчальний заклад чекала сумна доля, і він припинив своє існування.

Освітні установи *п'ятого типу* приведеної типології складають організації з повністю попереджуючою реакцією на зміни зовнішнього середовища. Такі ВНЗ найбільш спроможні до існування в умовах розвитку інноваційної економіки. Завдання усєї сфери освіти і, у першу чергу, органів управління освітою – створення сприятливих умов для забезпечення можливостей поширення інновацій на освітні установи інших типів. У останніх 10-15 років перешкодою для такого поширення став «цивілізаційний розрив» між поколіннями.

Існуючі системи показників оцінки економічної безпеки орієнтовані в основному на державний і регіональний рівні. Ураховуючи особливості функціонування системи вищої освіти, представляється можливим виробити особливу систему параметрів, орієнтовану як на забезпечення економічної безпеки системи вищої освіти в цілому, так і на конкретну освітню установу.

Аналіз положення в системі вищої освіти повинен спиратися на набір індикаторів економічної безпеки ВНЗ, який дозволить реалізувати необхідний комплекс програмно-цільових заходів щодо зниження рівня загроз такій безпеці. Як відомо, серед показників економічної безпеки організацій, у т. ч. ВНЗ, виділяють такі показники: 1) показники економічного зростання; 2) показники, що характеризують ресурсний, виробничий, науково-технічний потенціал; 3) показники, що характеризують динамічність й адаптивність господарського механізму, а також його залежність від зовнішніх чинників; 4) показники якості.

На наше переконання, для показників економічної безпеки системи вищої освіти важливою характеристикою є також їх значущість. Під нею слід розуміти таку числову характеристику, зміна якої може привести до зміни стану системи вищої освіти. У тому випадку, якщо спостерігається неможливість компенсувати негативну зміну одного показника за рахунок позитивної зміни іншого показника, то йдеться про індивідуальність значущості. Це може бути цілком природним, оскільки індикатори повинні

сигналізувати про стан системи вищої освіти і у тому випадку, якщо хоч би один показник виходить за межі порогових значень, а значення інших показників залишаються в межах норми.

Порогові значення безпеки системи вищої освіти мають відбивати таке:

- гранично допустимий рівень зниження економічної активності ВНЗ, за межами якого неможливий їх самостійний економічний розвиток на технічно сучасному рівні;
- граничне допустиме зниження рівня й якості вищої освіти, за межами якої виникає небезпека неконтрольованих соціальних, трудових і інших конфліктів;
- гранично допустимий рівень втрати життєво важливих ресурсних джерел економічного зростання системи вищої освіти.

Висновки. Отже, практика забезпечення економічної безпеки ВНЗ потребує обґрунтування й упровадження економічного інструментарію, який би дозволяв ефективніше використовувати науковий потенціал ВНЗ. Разом із тим, розробка нових інструментів проектування системи економічної безпеки вищої освіти України ще набуває особливої актуальності. Запропонована у статті система показників економічної безпеки системи вищої освіти і порогових значень може бути використана для досягнення національних інтересів України і служити одним з інструментів для скорочення відставання від провідних країн світу в переході України в наступний технологічний устрій. Проте перелік запропонованих показників економічної безпеки ВНЗ не є вичерпним.

Література.

1. Алимova Н. К. Экономическая безопасность образовательного учреждения в условиях становления инновационной экономики : дис. ... канд. экон. наук. / Н. К. Алимova ; Московский городской педагогический университет, 2009. – 186 с.
2. Карпеко Н. М. Проблеми та напрями удосконалення економічного механізму державного регулювання освіти / Н. М. Карпеко / Публічне управління та митне адміністрування. Серія : Державне управління : зб. наук. пр. – Дніпро : Вид-во УМСФ, 2016. – Вип. 2 (16). – С. 117–123.
3. Карпеко Н. М. Управлінсько-методологічний вимір використання соціального й освітнього потенціалу при формуванні безпеки регіонів України / А. Л. Помаза-Пономаренко, Н. М. Карпеко / Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління, 2016. – № 2 (5). – С. 42–47.
4. Левицкий М. Л. Образовательные учреждения: источники финансирования, налоги, учет / М. Л. Левицкий, Т. Н. Шевченко. – М. : МЦФЭР, 2004. – 320 с.

References.

1. Alimova, N.K. (2009), “The economic security of the educational institutions in the conditions of formation of innovative economy”, Abstract of Ph.D. dissertation, Moscow City Pedagogical University, Moscow, Russia.
2. Karpeko, N.M. (2016), “Problems and directions of improvement of the economic mechanism of state regulation of education”, *Publichne upravlinnya ta mytne administruvannya*, vol. 2 (16), pp. 117–123.
3. Karpeko, N.M. and Pomaza-Ponomarenko, A.L. (2016), “Governance dimension and methodology of using of the social and educational potential and formation regional security in Ukraine”, *Visnyk Nacional'nogo universitetu civil'nogo zahystu Ukrainy*, vol. 2 (5), pp. 42–47.
4. Levitskij, M.L. and Shevchenko, T.N. (2004), *Obrazovatel'nye ucherezhdeniya: istochniki finansirovaniya, nalogi, uchet* [Educational institutions: sources of financing, taxes, accounting], MCFER, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2016 р.